

ks. Zdzisław Małecki

Teksty o Marduku i ich wpływ na Księgę Deuteroizajasza

Znane babilońskie dzieło *Enuma elisz* przedstawia głównego boga neobabilońskiego Marduka jako stwórcę świata. Izraelscy wygnańcy do Babilonu zetknęli się z jego kultem i patrzyli na niego jako na stwórcę świata i pana dziejów, który z Babilonu kieruje całym światem. Ważne święto rozpoczynające każdy nowy rok było okazją do ukazania jego roli i jego boskiej mocy oraz władzy królewskiej w Babilonii¹.

Wydaje się, że współcześni egzegeci nieco przeceniają rolę Marduka jako boga i króla na podstawie *Enuma elisz*. Czasem chcą porównywać Marduka z Jahwe, jak to ostatnio uczynił M. Kessler². Jedyne badający ten tekst J. J. M. Roberts³ nie uległ tej fascynacji. Tłumacz tekstu K. Hecker⁴ jest zgodny z tezą R. Borgera⁵, który omawia dzieje powstania Marduka i uznaje wprowadzenie jego kultu w drugim tysiącleciu. Bliski jest również poglądom T. Longmanna⁶, według którego trzecia część tekstu mówi o idealnym królu porównywanym z Nabuchodonozorem I. Dla naszego tematu ważna jest część pierwsza.

Tekst stanowi mowę Marduka do starszych lub ważnych bogów (I, 1–6). Końcowa część pierwszej mowy wspomina o przeniesieniu figury Marduka z Babilonu w czasach hetyckich, środkowo asyryjskich i elamickich. Bóg przemawia w formie hymnu w pierwszej osobie (I, 7–12). Marduk mówi o sobie, że jest bogiem karzącym świat, gdyż jest jego panem. Dalszy tekst

¹ Por. J. Blenkinsopp, *Isaiah 40–55. A New Translation with Introduction and Commentary*, New York 2000, s. 106–108 (Anchor Bible, 19A).

² Por. M. Kessler, *Battle of the God. The God of Israel Versus Marduk of Babylon*, Assen 2003, s. 216n.

³ Por. J. J. M. Roberts, *The Bible and the Ancient Near East. Collected Essays*, Winona Lake 2002, s. 83–92.

⁴ Por. K. Hecker, *Die Marduk – Prophetie*, Gütersloh 1986, s. 65n.

⁵ Por. R. Borger, *Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten*, Leiden 1971, s. 3–24 (Bibliotheca orientalis, 28 [1971] nr 1-2).

⁶ Por. T. Longmann, *Fictional Akkadian Autobiography III*, Winona Lake 1991, s. 132–142.

mówi o uniwersalizmie Marduka. To, co określano dawniej jako „uprowadzenie” figury Marduka, w tekście przedstawione jest jako suwerenne działanie boga, który realizuje swoje plany poprzez ludzi; są to działania boga, a nie ludzi. Hetycki epizod mówi: „Z własnej woli poszedłem do kraju Hetytów. Zapytałem Hetytów, postawili tam tron mojej Anum – godności, 24 lata tam mieszkałem. Kierowałem tam drogi karawan Babilończyków” (I, 13–19). O podróży boga do Elamu czytamy: „Poszedłem do kraju Elamu. Nakazałem, by poszli ze mną wszyscy bogowie. Sam przyniosłem do świątyń pokarmy ofiarne. Pozwoliłem, aby Szakkan i Nisaba wstąpiły do nieba” (I, 22–25).

Tekst różnie ocenia skutki wędrówki figury. Podczas pobytu u Hetytów figura była błogosławieństwem dla babilońskiego handlu. Po przybyciu do Assur była źródłem błogosławieństwa dla kraju i jego króla, a po przybyciu do Elamu była przyczyną negatywnych skutków dla Babilończyków. Dalej opisuje nakaz powrotu figury do Babilonu i skutki jej powrotu. Nie mamy wyjaśnienia, dlaczego tak się działo⁷. Rozkazy dotyczą powrotu boga do Babilonu jako jego miejsca świętego, jak na to wskazują późniejsze zapowiedzi o zbawieniu króla, który będzie oczekiwał na powrót boga z Elamu. Jest on ukazany jako przedstawiciel boga.

Powrót Marduka do Babilonu zakończył odnowę innych miejsc kultu i ich bogów (Ur, Isin i innych)⁸. Według tego tekstu bóg jest bardzo aktywny również tam, gdzie doznał klęski; wszędzie działał suwerennie i niezależnie. Tekst nie podaje przyczyn jego wyjścia z Babilonu, mamy tu dowolność interpretacji. Można przyjąć, że „wędrówka bogów” jest tradycją sumeryjską⁹, która przeszła do tradycji babilońskiej, jak to opisuje dokument o pobycie Tabu w Babilonie podczas święta Akitu¹⁰. W rocznikach Sennacheryba¹¹ czytamy o podobnym wydarzeniu: „Adad i Šala, bogowie z Ekallate, Marduk – nadin-ahe, król Babilonu, za czasów Tiglatpilezera, przeniósł ich do Babilonu. Po 418 latach wzięłem znów z Babilonu i przeniósłem z powrotem na miejsce w Ekallatum”. W miejsce bogów działał tu król. Nie wiadomo, czy fenomen taki miał miejsce tylko w odniesieniu do Marduka w drugim tysiącleciu, czy też później w odniesieniu do innych bogów. Pytanie takie rodzi się ze względu na szczupłość dalszych wyjaśnień w tekstach, które mogły być później przepracowane przez koła kapłańskie.

⁷ Por. R. Borger, *Gott Marduk...*, dz. cyt., s. 18.

⁸ Por. T. Longmann, *Fictional Akkadian Autobiography III*, dz. cyt., s. 141.

⁹ Por. W. H. P. Römer, *Die Fahrt Nannas nach Nibru/Nippur*, Gütersloh 1987, s. 176.

¹⁰ Por. R. Borger, *Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien*, Graz 1956, s. 31.

¹¹ D. D. Luckenbill, *The Annals of Sennacherib*, Chicago 1924, s. 48–50.

W okresie między „elamickim” wygnaniem Marduka (względnie jego podróżą) i neobabilońskim panowaniem miała miejsce jeszcze jedna jego podróż do Asyrii za Sennacheryba¹². Stela z Babilonu I¹³ mówi o zburzeniu Babilonu przez Sennacheryba i wyniesieniu figury Marduka. Tekst mówi o działaniu boga jako „dopuszczeniu” działania króla asyryjskiego: „Sennacheryb wyciągnął rękę i zabrał Marduka do Asyrii”. Tekst mówi również o złym postępowaniu miasta i kraju wobec Marduka, co wzbudziło jego gniew, i dlatego pozostał 21 lat w Asyrii. Proroctwo Marduka mówi o suwerennym działaniu boga. „Porzucił swój gniew i pozostał w Asyrii przez 21 lat w swoim mieszkaniu”¹⁴. Dopiero po tych latach wzbudził się jego gniew i bóg przypomniał sobie o Babilonie. Z tekstem Marduka związany jest inny element, mianowicie dotąd nie brano pod uwagę, że tekst mówi o 21 latach pobytu w Babilonie. Czytamy tam: „dni się wypełniły, termin minął” i uciszył się gniew boga. Chodzi tu o koniec Babilonu za czasów Sennacheryba i nowy początek odbudowywania miasta przez Asarhaddana¹⁵. Z powodu polityczno-moralnego upadku państwa Marduk zareagował swoim gniewem w sferach niebieskich i doprowadził do upadku miasta. Gniew boga miał nie tyle wymiar polityczny, co kosmiczny, mianowicie zamiast Sennacheryba wystąpiła powódź (potop), spustoszenie i zmusiła bogów i ludzi do ucieczki. Wtedy jednak Marduk zarządził zmianę i zamiast 70 lat nieszczęść kara trwała tylko 11 lat¹⁶. Nastąpiły warunki umożliwiające odbudowę miasta i świątyni¹⁷. Tekst mówi również o gniewie bogów, przeniesieniu i umieszczeniu figury w Elamie, następnie (o tym,) że król asyryjski przez przeniesienie figury zasłużył na łaskawość bogów.

Z czasów Nabonida pochodzi figura z Babilonu sporządzona dla Istar z Uruk, która zareagowała gniewem na przestępstwa kultyczne i opuściła swoją świątynię. Tekst nie mówi o ustaniu jej gniewu. Teksty mówią o porzuceniu gniewu przez bogów i okazaniu „łaski i miłosierdzia” wobec swego miasta. Przejście boga od gniewu do łaski dokonywało się na skutek ludzkiej prośby, jaką kierował np. Assurbanipal do Marduka, aby powrócić

¹² Por. J. J. M. Roberts, *Myth versus History. Relaying the Comparative Foundations*, „The Catholic Biblical Quarterly” 38 (1976), s. 7; tenże, *The Bible and the Ancient Near East...*, dz. cyt., s. 67.

¹³ Por. H. Schauding, *Inschriften Nabonids von Babilon und Kros des Grossen*, Münster 2001, s. 514n.

¹⁴ H. Schauding, *Inschriften...*, dz. cyt., s. 523.

¹⁵ Por. W. G. Lambert, *Esarhaddons Attempt to retrum Marduk to Babylon*, Neukirchen-Vluyn 1988, s. 157–174.

¹⁶ Por. M. Cogan, *Sennacherib. The Capture and Desruction of Babylon*, Leiden 2000, s. 306.

¹⁷ Por. J. A. Brinkman, *Trough a Glass Darkly. Esarhaddons Retrospects on the Downfall of Babylon*, „Journal of the American Oriental Society” 103 (1983), s. 35–42.

do Babilonu: „Pamiętaj o Babilonie, który zrujnowałeś na skutek gniewu twojego serca. Zwróć swą głowę, skieruj swoje oblicze, daj rozkaz powrotu do Babilonu”¹⁸.

Wydaje się, że wędrówka bóstw związana była z przeniesieniami figury przez obcych władców, jak wskazuje na to tekst Nabonida o bogu Sin z Charran¹⁹. Między zburzeniem Ehulhul przez Medów i jej ponownym odbudowaniem minęły 54 lata, a kult w tym czasie nie był sprawowany. Stało się to okazją do odtworzenia starej figury, aby można było spełniać kult i oddawać cześć bogu.

Z tekstów opisujących działanie bogów wynika, że bóg, który szedł na „wygnanie” lub zmieniał miejsce pobytu, czynił to z własnej woli. Aby uzasadnić wędrówkę, interpretowano ją jako reakcję boga na złe postępowanie ludzi. Władca, który dokonywał przeniesienia figury, spełniał tylko rolę służebną wobec boga²⁰. Były też inne interpretacje, na przykład taka, że bóg przenosił się do nieba, opuszczając miasto i świątynię, aby uniknąć wrogów i zniszczenia: Sin powrócił do nieba i spowodował spustoszenie Charanu²¹. Teologicznym wyjaśnieniem takiego działania boga był jego gniew na miasto i świątynię. Teksty dają również różne odpowiedzi na pytania o miejsce pobytu zagniewanego boga po opuszczeniu miasta. Bóg przebywał w niebie lub w obcym kraju. Tekst Assurbanipala mówi, że Marduk odwiedził swego ojca Assura²².

„Gniewowi” odpowiada nowy początek, który przez teologiczny fenomen łaski uzasadnia uspokojenie ludzkiego serca. Ludzie mogli prosić o zmianę postawy boga wobec nich. Była to pewna idea programu pojednania z bogiem. Łaska bowiem boga miała swoje uzasadnienie w ludzkim działaniu. Uzasadnienie zmiany postawy boga było różne. Na babilońskiej steli czytamy: „Uspokoił się gniew króla bogów”²³. Podobne stwierdzenia spotykamy na steli Assurhaddana, gdzie jest mowa o miłosierdziu Marduka. Powrót boga do swojego miasta i świątyni związany jest z przeniesieniem jego figury do świątyni, jak to miało miejsce za króla Nabonida.

Tęgo rodzaju teksty mogły służyć do zredagowania niektórych fragmentów Księgi Deuteroizajasza o tym, że Jahwe powrócił ze swoim ludem z Babilonu na Syjon, jak to szczególnie ukazuje tekst 40, 3–5 i 52, 7–10. Bóg

¹⁸ M. Streck, *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergang Ninivehs*, Leipzig 1916, s. 216.

¹⁹ Por. H. Schauding, *Inschriften Nabonids...*, dz. cyt., s. 524.

²⁰ Por. tamże, s. 525.

²¹ Por. tamże, s. 416.

²² Por. M. Streck, *Assurbanipal...*, dz. cyt., s. 244.

²³ H. Schauding, *Inschriften...*, dz. cyt., s. 523.

przyszedł z południa (góra Boża, tereny edomickie) z pomocą swemu ludowi. Bóg powróci na Syjon (por. Am 1, 2) i będzie rządził ze swojej ziemskiej stolicy²⁴. Również Księga Wyjścia i typologia wędrówki przez pustynię oraz Księga Deuteroizajasza podejmują tę ideologię (por. Iz 48, 21; 52, 12n). Teksty mówią o mieszkaniu Jahwe na Syjonie, o Jego opiece nad ludem (por. Wj 15, 13. 17). Nie chodzi tylko o powrót Jahwe na Syjon. O powrocie Jahwe „do domu”, tzn. na Syjon, czytamy w Iz 52, 7–12, co ma swoje związki z tekstami babilońskimi. Bóg przychodzi, aby odbudować swoją świątynię, oraz przynosi swoim wyznawcom wolność i możliwość suwerennego działania, o czym nie mówią teksty mezopotamskie. Mówiąc o tekście Księgi Deuteroizajasza, trzeba zauważyć, że te myśli o powrocie Jahwe i przeprowadzeniu wygnańców z niewoli nie są uzależnione od myśli mezopotamskiej wprost, a tylko kontekstualnie (por. Iz 40, 3–5. 9–11; 52, 7–12).

Wydaje się, że w pytaniu o powstanie tekstu Księgi Deuteroizajasza, o jego palestyńskie lub babilońskie środowisko, trzeba wziąć pod uwagę teksty babilońskie przedstawiające tradycję Marduka. Za taką interpretacją czasu i miejsca powstania Księgi Deuteroizajasza opowiadają się współczesne komentarze interpretujące tę księgę.

Częstochowa

KS. ZDZISŁAW MAŁECKI

Słowa kluczowe

Marduk, Babilon, Deuteroizajasz

Summary

Texts concerning Marduk and their influence on the Book of Deutero-Isaiah

The article is aimed at answering the question if the Babylonian texts, depicting Marduk as the creator of the world, had any influence on the text and theology of the Book of Deutero-Isaiah. In these texts Marduk speaks about himself as the creator and master of the whole world. Some contemporary exegetes, who have compared Babylonian texts with the text of the Book of Deutero-Isaiah, want to see their influence on the editing and theology of this Book.

Keywords

Marduk, Babylon, Deutero-Isaiah

²⁴ Por. J. J. M. Roberts, *The Bible and the Ancient Near East...*, dz. cyt., s. 86.

